

ЩОДО ПРОБЛЕМ РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЯ „САНКЦІЯ” У ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ГАЛУЗЕВОМУ ПРАВознавстві

Міхайліна Т.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії, історії
держави і права та філософії права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса*

Гоцуляк Ю.В.,

*доктор юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри теорії, історії
держави і права та філософії права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса*

Гель А.П.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри судової медицини та права
Вінницького національного медичного
університету ім. М.І. Пирогова*

Міхайліна Т.В., Гоцуляк Ю.В., Гель А.П., Щодо проблем розуміння категорія „санкція” у теорії права та галузевому правознавстві.

Наукова стаття присвячена аналізу та переосмисленню категорії «санкція» у теорії права та галузевому правознавстві.

У результаті проведеного дослідження підтримується загальнотеоретичне визначення категорії „санкція” як частини правової норми, що передбачає негативні наслідки невиконання чи неналежного виконання правила, закріпленого у диспозиції норми права.

Наголошується, що, не зважаючи на наявність певних термінологічних розбіжностей, у цілому науки кримінального права та теорії права рухаються в один бік щодо визначення санкцій та їхньої класифікації, чого не можна сказати про інші галузі права. У науці цивільного права сучасні визначення виводять нас не лише за межі правової норми, а й за межі законодавства в цілому, роблячи акцент на здатності санкцій міститися у договорі між сторонами, а отже асоціюючи санкцію не з частиною правової норми, а з юридичною відповідальністю як такою. І у повній мірі з видом та мірою відповідальності співвідносяться санкції у господарському праві.

Зроблено висновок, що теоретичні підходи до визначення санкцій в адміністративному праві чітко можна поділити на дві групи, перша з яких „вписується” у загальне розуміння санкції. Під час звернення ж до новітніх доктринальних джерел (друга група), спостерігається суттєва їхня варіативність та спроби відійти від усталеного визначення. Причому розуміння санкції виводиться далеко за межі як правової норми, так і юридичної відповідальності, розповсюджуючи його, у тому числі, на попереджувальні заходи.

Таким чином, потребує розрізнення категорії „санкція” як спеціально обмежувальних заходів, як заходів юридичної відповідальності та як структурного елементу правової норми. Причому, якщо по відношенню до обмежувальних заходів термін „санкція” цілком може застосовуватися, що обумовлено етимологією цю-

го поняття, то ототожнення санкції як елементу правової норми та заходів юридичної відповідальності має повністю виключатися. Застосування таких категорій як синонімічних як на доктринальному, так і на практичному рівні призводить до правової невизначеності та змішування понять.

Ключові слова: санкція, правова норма, юридична відповідальність, теорія права, кримінальне право, цивільне право, господарське право, адміністративне право.

Mikhailina T., Gotsulyak Yu., Gel A., On the problems of understanding the category „sanction” in the theory of law and branch jurisprudence.

The scientific article is devoted to the analysis and rethinking of the category «sanction» in the theory of law and branch jurisprudence.

As a result of the conducted research, the general theoretical definition of the category «sanction» as part of a legal norm that provides for negative consequences of non-compliance or improper implementation of the rule enshrined in the disposition of the rule of law, is supported.

It is noted that, despite the existence of certain terminological differences, in general, the sciences of criminal law and the theory of law are moving in the same direction regarding the definition of sanctions and their classification, which cannot be said about other branches of law. In the science of civil law, modern definitions take us not only beyond the legal norm, but also beyond the law as a whole, focusing on the ability of sanctions to be contained in the contract between the parties, and therefore associating the sanction not with part of the legal norm, but with legal responsibility as such. And sanctions in economic law fully relate to the type and degree of responsibility.

It is concluded that theoretical approaches to the definition of sanctions in administrative law can be clearly divided into two groups, the first of which «fits» into the general understanding of sanctions. When referring to the latest doctrinal sources (the second group), there is a significant variability in them and attempts to move away from the established definition. Moreover, the understanding of the sanction goes far beyond both the legal norm and legal liability, extending it, among other things, to preventive measures.

Thus, it is necessary to distinguish the category of «sanction» as specifically restrictive measures, as measures of legal liability and as a structural element of a legal norm. Moreover, if the term «sanction» may well be applied to restrictive measures, which is due to the etymology of this concept, then the identification of sanctions as an element of a legal norm and measures of legal liability should be completely excluded. The use of such categories as synonymous at both the doctrinal and practical levels leads to legal uncertainty and confusion of concepts.

Key words: sanction, legal norm, legal liability, theory of law, criminal law, civil law, economic law, administrative law.

Постановка проблеми. Питання санкцій є одним з класичних та найбільш опрацьованих у юридичній доктрині, тому на перший погляд може здаватися відсутність очевидної актуальності подібної тематики. Проте, під час опрацювання новітніх наукових досліджень кидається в очі неоднозначність підходів до поняття «санкція» у теорії права та галузевому правознавстві, що зумовлює і абсолютно різні висновки, які, відповідно, базуються на різному розумінні цієї категорії. Зазначені розбіжності подекуди є настільки суттєвими, що потребують окремого дослідження. Крім того, слід зважати на полісемантичність досліджуваного поняття і розуміння його щонайменше: 1) як частини правової норми; 2) як обмежувальних заходів; 3) як юридичної відповідальності.

Стан опрацювання проблематики. Складність дослідження обраної проблематики полягає, в тому числі, у величезному масиві наукового матеріалу, присвяченому аналізу санкцій у вітчизняному та зарубіжному правознавстві. Зокрема, питання санкцій розкривали такі знані теоретики права як С. Алексєєв, С. Комаров, Н. Крестовська, В. Лазарєв, Л. Луць, Н. Оніщенко. У галузевому правознавстві санкціям присвячували свої роботи А. Бучинська, Д. Машевська, Т. Денисова, М. Корабель, Н. Навальнева, Н. Орловська, Є. Устименко, Р. Шишка та багато інших. Причому, як у теорії права, так і у кожній його галузі, спостерігаються свої специфічні погляди, які дещо відрізняються від усталених підходів до ніби-то всебічно розробленої категорії санкцій. Таким чином, відбувається реактуалізація класичних положень юридичної науки.

Метою статті є аналіз та переосмислення категорії «санкція» у теорії права та галузевому правознавстві.

Виклад основного матеріалу. У теорії права під санкцією у найбільш класичному вигляді розуміють „частину правової норми, в якій містяться вказівки на ті негативні наслідки, що настають для суб'єкта у

разі невиконання ним правил, визначених у диспозиції, або умов, встановлених у гіпотезі норми права” [1, с. 104; 2, с. 288]. Для загальнотеоретичних досліджень це є певною аксіомою та не підлягає запереченню протягом десятиліть.

Але під час звернення до робіт класиків кримінального права таке розуміння санкції вже не видається настільки очевидним. Так, А.О. Пінаєв санкцію визначає як частину статті кримінального закону, яка містить вказівки на вид і розмір покарання [3, с. 122]. Т. Денисова наголошує на тому, що „санкція – це обов’язковий складник статті (або частини статті) Особливої частини КК України, який містить у собі модель виду й обсягу покарання, адекватного суспільній небезпечності злочинного діяння” [4, с. 135]. Дійсно, санкцією визначається вид та міра юридичної відповідальності, причому не обов’язково це має бути саме покарання, яке асоціюється із кримінальним правом. Проте визнання санкції частиною (структурним елементом) статті закону, – а не правової норми, – не витримує критики. Стаття закону виступає елементарною частинкою системи законодавства, у той час як правова норма – системи права. Тим більше, за принципами співвідношення статті нормативно-правового акту та правової норми, стаття цілком може містити, як одну, так і декілька норм права, які у своєму складі можуть містити санкції або не містити них.

У теорії кримінального права зазначається, що особі, яка визнана винною у скоєнні злочину, покарання призначається у межах, встановлених законом. А отже, вибір форм та засобів реагування на вчинене винним, застосування засобів кримінально-правового впливу переважно зумовлено тими потенційними можливостями, які закладені у відповідній санкції законодавцем. Тому важливо не лише встановити в законі вичерпний перелік видів злочинів, але й надати суворо витримані, взаємоузгоджені, пропорційні тяжкості злочину й особі злочинця санкції. Їх розмір повинен бути таким, щоб, з однієї сторони, суддя не був загнаний у надто вузькі рамки, а з іншої сторони – щоб цей простір не був зайвим, не породжував суб’єктивізму, що має місце, коли законодавцем допускається надто великий розрив між мінімальними та максимальними межами санкції. Ступінь визначеності санкції і надає певної свободи суб’єкту застосування права під час вибору виду й міри покарання. Причому у науковій літературі з загальної теорії права та теорії кримінального права немає єдності щодо видів санкцій за ступенем їх визначеності. Окремі науковці зазначають, що кримінальне законодавство знає лише два види санкцій: відносно-визначені та альтернативні. Інші ж вказують на наявність чотирьох видів, а саме, абсолютно-визначених, відносно-визначених, альтернативних та відсильних [5, с. 49].

С.С. Алексєєв говорить про три види санкцій: абсолютно-визначені (в яких у чіткій формі встановлюється вид та розмір покарання, що застосовується до правопорушника); відносно-визначені (встановлюють мінімальну та максимальну, або тільки максимальну межу можливого покарання); альтернативні (через з’єднано-роз’єднувальні сполучники перелічують кілька видів негативних наслідків, з яких суб’єктом застосування права обирається лише один) [6, с.83]. А І.І. Веремеєнко та Р.А. Ромашов, крім вказаних вище видів, виокремлюють ще й кумулятивні санкції, які передбачають об’єднання кількох видів покарань (основного та додаткового) [7, с. 22; 8, с. 243-244]. Але можна сказати, що перелічені точки зору не стільки суперечать одна одній, скільки є взаємодоповнюючими.

Цікавою є позиція Д. Скоромного, який зазначає, що «не варто розглядати санкцію норми права як окремих елемент законодавства, що «назавжди прив’язаний» до однієї норми. Вона являє собою певну сукупність нормативно-правових приписів, які можуть слугувати «будівельним матеріалом» й для інших норм права. Наприклад, санкція кримінальної процесуальної норми може перетворитись на гіпотезу, однак уже кримінально-правової норми. І, навпаки, диспозиція норми цивільного права за необхідності перетворюється на кримінальну процесуальну, якщо при вирішенні процесуальних завдань необхідно владнати питання, наприклад, майнового характеру і т.д.» [9, с. 224]. Зазначений підхід є нетиповим, але під час заглиблення у практичні аспекти застосування права можна помітити його дійсність, а отже, і право на існування. Також саме розглядуване твердження виступає якісним симбіозом наук кримінально-процесуального, кримінального права та теорії права, оскільки його поняттєвий апарат виглядає коректно з точки зору будь-якої юридичної науки і не містить у собі внутрішніх суперечностей.

Не зважаючи на наявність певних термінологічних розбіжностей, у цілому науки кримінального права та теорії права рухаються в один бік щодо визначення санкцій та їхньої класифікації. Чого не можна сказати про інші галузі права.

Н. Навальнева зазначає [10, с. 40], що сучасні дослідники здебільшого аналізують поняття санкції в цивільному праві у контексті цивільно-правової відповідальності, розглядаючи заходи цивільно-правової відповідальності як різновид санкцій у цивільному праві або визначаючи сутність цивільно-правової відповідальності і сутність санкції [11, с. 89–92; 12, с. 236–237]. Отже, цивілістичний підхід щодо санкцій іже врозріз із загальною теорією права і розглядає їх в абсолютно іншому контексті.

Можна виділити також наступне визначення, відповідно до якого „санкції в цивільному праві – це певні негативні наслідки, встановлені законом або договором, які застосовуються у разі невиконання (неналежного виконання) цивільно-правового обов’язку, порушення заборон, обмежень та в інших випадках, встановлених законом” [10, с. 44]. Як можна побачити, наведене визначення виводить нас не лише за межі правової норми, а й за межі законодавства в цілому, роблячи акцент на здатності санкцій міститися у договорі між сторонами, а отже асоціюючи санкцію не з частиною правової норми, а з юридичною відповідальністю як такою.

Р. Шишка, розглядаючи санкції у цивільному праві, зважає на наслідки цивільних правопорушень та звертає увагу на традиційні елементи норми права, та ігнорування санкцій в актах цивільного законодавства. Обґрунтована потреба їх встановлення як санкцій приватного характеру. Відсутність останніх з урахуванням наявної ментальності призвело до системних порушень та зловживань суб’єктивними правами і невиконання юридичних обов’язків. Цивільно-правова відповідальність, власне, зводиться до застосування майнових санкцій та особистих санкцій [13]. Можна констатувати, що у наведеному визначенні переплітаються аспекти різних підходів до категорії «санкція», оскільки у першій його частині мова вочевидь іде про складову правової норми, в той час як друга частина розкриває абсолютно інші моменти, притаманні, скоріше, юридичній відповідальності.

Звернення до сучасного господарського права дає змогу зробити висновок, що «господарська-правова відповідальність учасників господарських відносин за правопорушення у сфері господарювання передбачає застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених господарським кодексом, іншими законами або договором (ст. 216 ГКУ). Господарські санкції – це безпосередні заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні або правові наслідки (ст. 217 ГКУ). Видами господарських санкцій ГКУ називає: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції; адміністративно-господарські санкції» [14].

А оскільки ми маємо справу з легальним визначенням, закріпленим у Господарському кодексі України, то на доктринальному рівні подібна тенденція цілком закономірно продовжується. Так, А. Бучивська та Д. Машевська аналізують оперативно-господарські санкції та зазначають [15, с. 36], що, на думку деяких авторів, санкціями слід визнавати всі наслідки, які мають на меті спонукати чи прямо примушувати боржника до виконання обов’язку [16, с. 22]. Однак В.Н. Хоменко критикує це твердження, зазначаючи, що не можна давати правильне і повне визначення санкції, враховуючи тільки одну з її цілей чи функцій, адже вона слугує й іншим цілям – відшкодуванню збитків, підтриманню договірної дисципліни, а її застосування залежить і від кредитора, і від органу, котрий застосовує цю санкцію [17, с. 50]. Притому, що аналіз усіх наведених визначень демонструє їхню рівновіддаленість від класичної теорії права та класичного розуміння санкції. Тобто, у даному аспекті санкція частково ототожнюється з видом та мірою відповідальності, а частково – знаходиться поза межами як правової норми, так і заходів юридичної відповідальності. Причому критика такого доктринального підходу певним чином обмежена його легальною основою, а отже, спочатку законодавець пішов неklasичним шляхом до визначення санкцій, а потім цей шлях закріпився та розкрився у галузевому правознавстві (зокрема, у теорії господарського права).

Теоретичні підходи до визначення санкцій в адміністративному праві чітко можна поділити на дві групи, перша з яких „вписується” у загальне розуміння санкції. Під час звернення ж до новітніх доктринальних джерел (друга група), спостерігається суттєва їхня варіативність та спроби відійти від усталеного розуміння. На думку Є. Устименка, адміністративно-правова санкція – це передбачена законом міра реакції уповноваженого суб’єкта, спрямована на усунення причин та наслідків протиправного діяння, вчиненого суб’єктом – адресатом правової норми, полягає в усуненні наслідків протиправного діяння, його припиненні або покаранні правопорушника і яка застосовується в адміністративному порядку [18, с. 119].

Ознаками адміністративно-правових санкцій автор називає наступні:

- 1) вони є реакцією уповноваженого суб’єкта на вчинене правопорушення;
- 2) реалізуються виключно через процедуру правозастосування і виключно уповноваженими на це суб’єктами;
- 3) застосування санкцій здійснюється у процесуальній формі;
- 4) усунення причин та наслідків протиправного діяння;
- 5) припинення діяння та(або) покарання правопорушника [18, с. 119].

Таким чином, розуміння санкції виводиться далеко за межі як правової норми, так і юридичної відповідальності, розповсюджуючи його, у тому числі, на попереджувальні заходи.

Висновки. Підтримується загальнотеоретичне визначення категорії „санкція” як частини правової норми, що передбачає негативні наслідки невиконання чи неналежного виконання правила, закріпленого у диспозиції норми права.

Заперечується визначення санкції як частини статті закону (а не правової норми). На користь цього наводяться аргументи, що стаття закону виступає елементарною частинкою системи законодавства, у той час як правова норма – системи права. Крім того, за принципами співвідношення статті нормативно-правового акту та правової норми, стаття цілком може містити, як одну, так і декілька норм права.

Наголошується, що, не зважаючи на наявність певних термінологічних розбіжностей, у цілому науки кримінального права та теорії права рухаються в один бік щодо визначення санкцій та їхньої класифікації, чого не можна сказати про інші галузі права. У науці цивільного права сучасні визначення виводять нас не лише за межі правової норми, а й за межі законодавства в цілому, роблячи акцент на здатності санкцій міститися у договорі між сторонами, а отже асоціюючи санкцію не з частиною правової норми, а з юридичною відповідальністю як такою. І у повній мірі з видом та мірою відповідальності співвідносяться санкції у господарському праві.

Зроблено висновок, що теоретичні підходи до визначення санкцій в адміністративному праві чітко можна поділити на дві групи, перша з яких „вписується” у загальне розуміння санкції. Під час звернення ж до новітніх доктринальних джерел (друга група), спостерігається суттєва їхня варіативність та спроби відійти від усталеного визначення. Причому розуміння санкції виводиться далеко за межі як правової норми, так і юридичної відповідальності, розповсюджуючи його, у тому числі, на попереджувальні заходи.

Таким чином, можна констатувати, що потребує розрізнення санкцій як спеціально обмежувальних заходів, як заходів юридичної відповідальності та як структурного елементу правової норми. Причому, якщо по відношенню до обмежувальних заходів термін „санкція” цілком може застосовуватися, що обумовлено етимологією цього поняття, то ототожнення санкції як елементу правової норми та заходів юридичної відповідальності має повністю виключатися. Застосування таких категорій як синонімічних як на доктринальному, так і на практичному рівні призводить до правової невизначеності та змішування понять.

Список використаних джерел:

1. Орловська Н.А. Актуальні проблеми побудови кримінально-правових санкцій в контексті реалізації принципу гуманізму. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. №1. С. 101–106.
2. Корабель М. Правовий аналіз формування санкцій кримінально-правової норми. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №2. С. 287–291.
3. Пинаев А.А. Уголовное право Украины. Общая часть. Харьков: Харьков Юридический, 2005. 664 с.
4. Денисова Т.А. Кримінальне покарання та функції його призначення і виконання за законодавством України: навч. посібник. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2004. 152 с.
5. Советское уголовное право. Общая часть. Под ред. Н.А.Беляева, М.И.Ковалева. Москва, 1977. 478с.
6. Алексеев С.С. Государство и право: Начальный курс. Москва: Юрид. лит., 1994. 190с.
7. Веремеенко И.И. Административно-правовые санкции. Москва, 1975. 139с.
8. Теория государства и права: учебник. Под ред. Р.А.Ромашова. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2005. 630с.
9. Скоромний Д.А. Санкції норм права, що регулюють прийняття кримінальних процесуальних рішень. *Часопис Київського університету права*. 2018. №1. С. 224–227.
10. Навальнева Н. Санкція як правовий засіб у механізмі правового регулювання цивільних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №3. С. 40–45.
11. Канзафарова І.С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2007. 453 с.
12. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ: Алерта, 2017. 494 с.
13. Шишка Р.Б. Санкції у цивільному праві. *Правничий вісник університету „Крок”*. 2019. № 34. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/krok-university-law-journal/article/view/193>.
14. Господарський кодекс України: від 16 січня 2003 р., № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 18, 19–20, 21–22. Ст. 144.

15. Бучинська А., Машевська Д. Оперативно-господарські санкції як різновид господарських санкцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №3. С. 35-39.
16. Венедиктов Ю.А., Черепяхин А.М. Финансовые санкции в системе управления. Москва: Финансы и статистика, 1985. 64 с.
17. Хоменко В.Н. Ответственность в хозяйственном праве. Киев: «Вища школа», Изд-во при Киевском ун-те, 1975. 176 с.
18. Устименко Є.В. Поняття та ознаки санкцій в адміністративному праві. *Право і суспільство*. 2017. №2. Ч. 2. С. 116-120.